

LIETUVOS RESPUBLIKOS VALSTYBĖS KONTROLĖ

IŠVADA DĖL EKONOMINĖS RAIDOS SCENARIJAUS TVIRTINIMO

2016 m. kovo 30 d. Nr. Y-5

Vilnius

Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė, vykdydama Lietuvos Respublikos fiskalinės sutarties įgyvendinimo konstituciniame įstatyme nustatytas biudžeto politikos kontrolės institucijos funkcijas, toliau vadinama Fiskaline institucija, atliko Lietuvos Respublikos finansų ministerijos parengto ir viešai 2016 m. kovo 18 d. paskelbto 2016–2019 m. ekonominės raidos scenarijaus vertinimą ir parengė išvadą. Vadovaudamasi Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės įstatymo 9 straipsnio 6 dalies 3 punktu, Fiskalinė institucija išvadą teikia Seimui.

Fiskalinė institucija, įvertinusi ekonominės raidos scenarijų, pažymi, kad, jeigu politika nesikeis, mažėja rizika nukrypti nuo Vyriausybės užsibrėžto 2016 m. valdžios sektoriaus balanso rodiklio, nes 2015 m. faktiniai darbo rinkos rodikliai buvo geresni nei projektuotieji 2015 m. rudenį ir jų 2016 m. augimo projekcijos yra peržiūrimos didėjimo kryptimi. Vertinant retrospektyviai, atsargios 2015 m. darbo rinkos rodiklių projekcijos lėmė pajamų planus viršijusį įvykdymą, todėl laukiama, kad faktinis 2015 m. valdžios sektoriaus balanso rodiklis tikėtina bus geresnis, nei buvo numatoma 2015 m. pabaigoje.

Namų ūkių vartojimas einamaisiais metais lieka pagrindiniu ūkio plėtros varikliu. Praeitų metų įmonių investicijos į gamybinių pajėgumų didinimą stiprina eksporto plėtros potencialą vidutiniu laikotarpiu, todėl eksporto augimo paspartėjimas vidutiniu laikotarpiu yra tikėtinas.

Fiskalinė institucija pritaria Lietuvos Respublikos finansų ministerijos ekonominės raidos scenarijuje įvardytiems rizikos veiksniams ir atkreipia dėmesį, kad, scenarijaus technines prielaidas palyginus su ateities sandorių rinkoje fiksuojamomis „Brent“ rūšies naftos ir USD/EUR valiutų keitimo kurso kainomis, tikėtina, kad kainų rodiklių projekcijos gali būti peržiūrėtos didėjimo kryptimi.

Lietuvos Respublikos finansų ministerijos parengtas scenarijus nulemtas pasirinktų ir įvardytų prielaidų, pagrįstas esamais statistiniais duomenimis ir neprieštaraujantis ekonomikos dėsningumams. Fiskalinė institucija tvirtina 2016–2019 m. ekonominės raidos scenarijų, viešai paskelbtą 2016 m. kovo 18 d. Lietuvos Respublikos finansų ministerijos tinklalapyje.

Išvados priede pateiktas retrospektyvus 2015 m. scenarijaus vertinimas paskelbtų statistinių rodiklių atžvilgiu, išvadą „Dėl ekonominės raidos scenarijaus tvirtinimo“ pagrindžianti makroekonominių rodiklių analizė; Lietuvos namų ūkių vartojimo (**A intarpas**) bei Lietuvos fiskalinės politikos galimybės reguliuoti potencialaus ir realaus BVP augimo atotrūkį vidutiniu laikotarpiu (**B intarpas**) ekspertiniai vertinimai.

Valstybės kontrolierius

Arūnas Dulkys

Išvados priedas

DĖL EKONOMINĖS RAIDOS SCENARIJAUS TVIRTINIMO

2016 m. kovo 30 d. Nr. Y-5-1

Su išvada ir jos priedu galima susipažinti
Valstybės kontrolės interneto puslapyje
adresu www.ifi.lt

TURINYS

<u>RETROSPEKTYVUS 2015 M. SCENARIJAUS VERTINIMAS PASKELBTŲ STATISTINIŲ RODIKLIŲ ATŽVILGIU</u>	<u>4</u>
<u>2016–2019 M. EKONOMINĖS RAIDOS SCENARIJAUS VERTINIMAS IR TVIRTINIMAS</u>	<u>7</u>
1. <u>2016–2018 m. projekcijos</u>	<u>7</u>
2. <u>2019 m. projekcijos</u>	<u>14</u>
3. <u>Kitų institucijų projekcijos</u>	<u>18</u>
4. <u>Rizikos</u>	<u>20</u>
5. <u>Scenarijaus vertinimo teisinis pagrindas ir metodai</u>	<u>20</u>

SPECIALIŲJŲ TERMINŲ ŽODYNAS IR SUTRUMPINIMAI

Terminų žodynas

Sutrumpinimas	Terminas / Sąvoka	Apibrėžtis
BVP	Bendrasis vidaus produktas	Ekonominės veiklos rodiklis, tam tikros ekonomikos visų pagamintų prekių ir paslaugų vertė, atėmus tarpinį vartojimą, pridėjus gaminiams ir importui taikomus grynuosius mokesčius per apibrėžtą laikotarpį.
BVP defliatorius	Bendrojo vidaus produkto defliatorius	Bendrasis vidaus produktas (BVP), išreikštas galiojančiomis kainomis (nominalusis BVP), padalytas iš BVP, išreikšto palyginamosiomis kainomis (realusis BVP). Taip pat vadinamas numanomu BVP kainų defliatoriumi.
ERS	Ekonominės raidos scenarijus	Finansų ministerijos parengtas ir viešai pavasarį ir rudenį skelbiamas vidutinio laikotarpio ekonominės raidos scenarijus.
SVKI	Suderintas vartotojų kainų indeksas	Eurostato sudarytas statistinio vartotojo krepšelio kainų raidos matas, suderintas visoms ES valstybėms narėms.

Kiti sutrumpinimai

Sutrumpinimas	Terminas / Sąvoka
BPKF	Bendrasis pagrindinio kapitalo formavimas
EBPO	Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija
ECB	Europos Centrinis Bankas
EK	Europos Komisija
ES	Europos Sąjunga
PVM	Pridėtinės vertės mokestis
VAR	Vektoriniai autoregresiniai modeliai
VS	Valdžios sektorius

RETROSPEKTYVUS 2015 M. SCENARIJAUS VERTINIMAS PASKELBTŲ STATISTINIŲ RODIKLIŲ ATŽVILGIU

Fiskalinė institucija 2015 metais patvirtino¹ 2015–2018 m. ekonominės raidos scenarijų (toliau – ERS) kaip labiausiai tikėtiną. Kartu pabrėžė, kad Lietuvos išorės aplinkos perspektyvoje dominuoja neigiami rizikos veiksniai. Siekiant nustatyti, ar praeitų prognozuojamų metų makroekonominiai rodikliai buvo suplanuoti atsargiai, ar pasitvirtino darytos prielaidos ir kokią visa tai turėjo įtaką valdžios sektoriaus biudžetų planų vykdymui, atliktas retrospektyvus Fiskalinės institucijos patvirtintų² 2015 m. ERS projekcijų palyginimas su paskelbtais Lietuvos statistikos departamento atitinkamais statistiniais rodikliais³.

Lietuvos ekonomikos augimą 2015 metais lėmė gausėnis namų ūkių vartojimas, tačiau bendrą BVP augimo tempą mažino didesnis, nei tikėtasi, neigiamas grynojo eksporto poveikis. Lietuvos BVP palyginamosiomis kainomis 2015 m. augo 1,6 proc. Lietuvos ekonomikos plėtrą daugiausiai lėmė vidaus paklausa. Antrus metus iš eilės ekonomikos variklis yra didėjantis namų ūkių vartojimas, kuris 2015 m. išaugo 4,9 proc. Šiam augimui teigiamą impulsą suteikė gerėjanti padėtis darbo rinkoje. Tai patvirtina 6,7 proc. išaugęs metinis darbo užmokesčio fondas. Vartojimą paskatino ir neįprasta defliacinė aplinka, iš dalies ją lėmė žemos žaliavų kainos pasaulio rinkose, ir nepasitvirtinę nuogaštavimai dėl euro įvedimo poveikio kainoms. Nepaisant geopolitinių neramumų ir smunkančios prekybos su Rusija, sparčiai augo investicijos. Palyginti su 2014 m., bendrasis pagrindinio kapitalo formavimo rodiklis (toliau – BPKF) padidėjo daugiau nei 10 proc. Investicijas teigiamai veikė palankios skolinimosi sąlygos ir žemos palūkanų normos, taip pat suintensyvėjęs ES struktūrinių fondų lėšų panaudojimas, baigiantis galimybei investuoti 2007–2013 m. ES finansinio laikotarpio lėšas. Neigiamą poveikį BVP augimui turėjo ypač padidėjęs grynasis eksportas – sparčiai augo prekių ir paslaugų importas (palyginus su 2014 m. padidėjo 7 proc.), eksporto dinamikai turėjo įtakos sumažėjęs eksportas į Rusiją.

Vertinant retrospektyviai, darytina išvada, kad Finansų ministerijos parengtas 2015 m. scenarijus buvo atsargus. Palyginus ministerijos pernai pavasarį ir rudenį pateiktas 2015–2018 m. ekonominės raidos scenarijuje 2015 m. rodiklių projekcijas su Lietuvos statistikos departamento paskelbtais rodikliais, galima teigti, kad parengtasis ERS einamiesiems 2015 m. iš esmės buvo atsargus. Tai atitinka ES Tarybos direktyvos⁴ reikalavimą, kad biudžeto planavimas turi būti grindžiamas labiausiai tikėtinu makroekonominiu fiskaliniu scenarijumi arba atsargesniu scenarijumi (1 lentelė).

¹ Išvados „Dėl ekonominės raidos scenarijaus tvirtinimo“, 2015-03-31 Nr. Y-4 ir 2015-09-18 Nr. Y-10.

² Realus BVP palyginamosiomis kainomis, BVP defliatoriaus, privataus vartojimo išlaidų, vidutinio darbo užmokesčio ir užimtumo rodikliai.

³ Išankstiniai Lietuvos statistikos departamento statistiniai rodikliai, paskelbti 2016-02-29.

⁴ 2011 m. lapkričio 8 d. Tarybos direktyva 2011/85/ES dėl reikalavimų valstybių narių biudžeto sistemoms (OL 2011 L 306, p. 45), 4 str. 1 d.

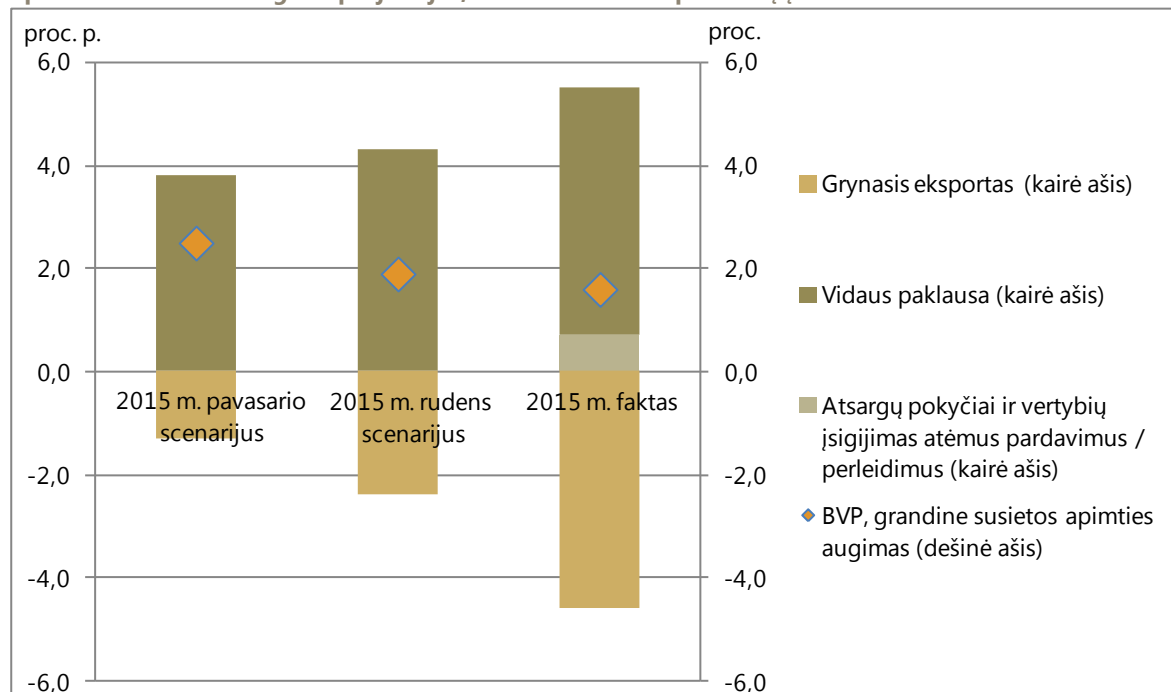
1 lentelė. Makroekonominių rodiklių, kuriuos tvirtina Fiskalinė institucija, 2015 m. prognozių palyginimas su faktiniais duomenimis

Rodikliai	2015 m. kovo 20 d. prognozė	2015 m. rugsėjo 10 d. prognozė	2015 m. skelbiami duomenys
Makroekonominių rodiklių pokytis, proc.			
BVP palyginamosiomis kainomis	2,5	1,9	1,6
Bendrojo pagrindinio kapitalo formavimas	5,2	6,9	10,3
Prekių ir paslaugų importas	-1,2	3,8	7
Prekių ir paslaugų eksportas	-2,8	0,8	1,2
BVP defliatorius	0,5	0	0,4
Privataus vartojimo išlaidos	4,1	4,5	4,9
Vidutinis darbo užmokestis	4,8	4,8	5,1
Užimtumas	0,6	1,3	1,2
Techninės prielaidos			
USD / EUR keitimo kursas	1,1690	1,0845	1,110
Naftos kainos („Brent“, JAV dol. už barelį)	53,0	54,5	53,4

Šaltiniai: Finansų ministerija, Statistikos departamentas (2016-02-29).

Pasitvirtinusi šio scenarijaus rengime taikyta prielaida dėl mažesnės naftos kainos ir stipresnio euro kurso JAV dolerio atžvilgiu, kaip ir buvo tikėtasi, turėjo teigiamą poveikį realiai vidaus paklausai, o kainų rodikliams – neigiamą.

1 pav. BVP 2015 m. augimo projekcijos, faktas ir BVP komponentių įtaka

Šaltiniai: Finansų ministerija, Statistikos departamentas, Fiskalinės institucijos skaičiavimai

Atsargų prognozavimas turėjo teigiamą poveikį pajamų surinkimui – valdžios sektoriaus pajamų, išskyrus pridėtinės vertės mokesčio, planai 2015 metais buvo įvykdyti. 2015 m. buvo projektuojamas 1,9 proc. realaus BVP augimas. Šiuo scenarijumi buvo numatoma, kad vidaus paklausa

(galutinės vartojimo išlaidos ir bendrojo pagrindinio kapitalo formavimas) sudarys 4,3 proc. p. viso realaus BVP prieaugio, o grynasis eksportas realų BVP veiks neigiamai – 2,4 proc. p. ($4,3 + (-2,4) = 1,9$ proc. realaus BVP augimas). 2015 m. statistiniai duomenys rodo, kad vidaus paklausos projekcija buvo atsargi, o grynojo eksporto neigiamas poveikis realiam BVP yra gerokai stipresnis, nei buvo tikėtasi 2015 m. rudenį (5,5 proc. p. vidaus paklausa + 0,7 proc. p. atsargos + (-4,6 proc. p. grynasis eksportas) = 1,6 proc. realaus BVP augimas). **1 paveiksle** pateikta realaus BVP ir jo komponentų pasiskirstymo kaita. Faktiniai duomenys patvirtina, kad 2015 m. rezultatą neigiamai paveikė grynasis eksportas, o vidaus paklausa buvo didesnė, nei prognozuota.

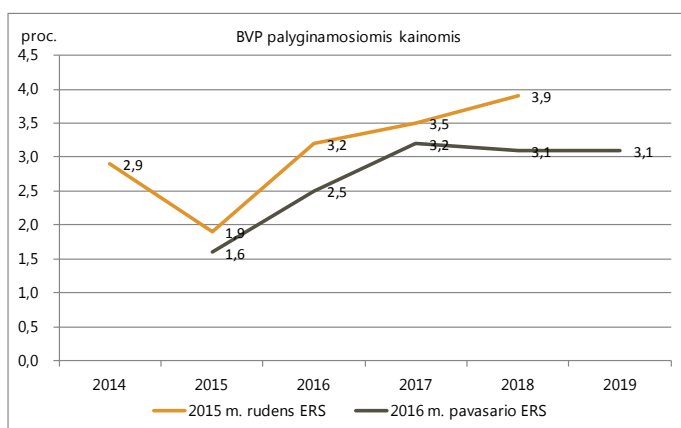
Fiskalinė institucija pažymi, kad 2015 m. valdžios sektoriaus biudžeto pajamų planai buvo vykdomi dėl didesnės, nei prognozuota, vidaus paklausos. Gyventojų pajamų mokesčio surinkimui įtakos turėjo spartesnis darbo užmokesčio fondo augimas. Pridėtinės vertės mokesčio nesurinkimą lėmė didesnė defliacija, nei prognozuota ir neįvykdytas 2014 m. PVM surinkimo planas.

2016–2019 M. EKONOMINĖS RAIDOS SCENARIJAUS VERTINIMAS IR TVIRTINIMAS

1. 2016–2018 M. PROJEKCIJOS

2016 m. projektuojamas 0,9 proc. p. spartesnis realaus BVP augimas nei 2015 m. Lyginant su 2015 m. rudens ERS, visos šio rodiklio projekcijos yra sumažinamos. 2015 m. realaus BVP augimas siekė 1,6 proc. Lyginant su 2015 m. rudenį skelbtu ERS, Finansų ministerija mažina vidutinio laikotarpio BVP palyginamosiomis kainomis augimo projekcijas: 2016 m. augimas lėtinamas 0,7 proc. p., 2017 m. – 0,3 proc. p., 2018 m. – 0,8 proc. p. ir 2016–2018 m. atitinkamai sudarys 2,5, 3,2, 3,1 proc. (2 pav.).

2 pav. 2015 m. rudens ir 2016 pavasario BVP projekcijos, 2016–2019 m.

Šaltiniai: Finansų ministerija, Fiskalinės institucijos skaičiavimai
veiksniai išdėstomi toliau.

Namų ūkių vartojimas einamaisiais metais lieka pagrindiniu ūkio plėtros varikliu. Privataus vartojimo augimo projekcija, lyginant su 2015 m. rudens ERS, 2016 m. mažinama 0,2 proc. p., o 2017–2018 m. jo augimo kryptis keičiama iš nuosaikiai didėjančios į mažėjančią. Palyginus su 2015 m. rudens ERS, analizuojamos metinio namų ūkių vartojimo augimo tempo projekcijos numato tolygų mažėjimą nuo 4,3 proc. 2016 m. iki 4,0 proc. 2018 m. Atsižvelgiant į dirbantiesiems palankias darbo rinkos sąlygas, defliacinę aplinką ir į **A intarpe** atskleistus Lietuvos namų ūkių vartojimo bruožus (inertiškumą, nekantrumą, trumparegiškumą, ribotą poreikį kaupti palaikomąsias atsargas), darytina išvada, kad 2016 m. ERS privataus vartojimo metinio augimo reikšmė yra tikėtina. Tai patvirtina ir 2016 m. sausio–vasario mėnesių glaudžiai su namų ūkių vartojimu susiję beveik nekintantys mažmeninės prekybos apyvartos augimo duomenys ir optimistiškus vartotojų ateities lūkesčius apibendrinantys pasitikėjimo rodikliai. Kita vertus, statistiškai testuojant ERS scenarijų (**A.2 pav.**) matoma, kad gausesnis 2015 m. namų ūkių vartojimas gali techniškai lemti

2016 m. peržiūrą lemia lėtesnis BPKF ir spartesnis importo augimas, 2017–2018 m. – didžiąja dalimi lėtesnis namų ūkių galutinio vartojimo išlaidų augimas.

2016–2018 m. realaus BVP projekcijos reikšmingai nesiskiria nuo Lietuvos banko projekcijų, patenka į tvirtinimo atkarpą ir yra tvirtinamos. BVP palyginamosiomis kainomis komponentų (namų ūkių vartojimas, prekių ir paslaugų eksportas, importas ir investicijos) išlaidų metodu 2016–2018 m. raidą lemiantys

spartesnį 2016 m. grįžimą prie 2011–2014 m. namų ūkių vartojimo augimo vidurkio. **A intarpe** pateikti skaičiavimai rodo, kad namų ūkių vartojimo augimo tempo krypties pasikeitimas 2017–2018 m. yra suderintas su kitais raidos scenarijaus rodikliais, bet pats augimo tempas gali būti atsargesnis. **Atsižvelgiant į neapibrėžtumą pasaulinėje žaliavų rinkoje, eksporto perspektyvas ir Lietuvos banko ekonomikos raidos etaloną, galima teigti, kad nagrinėjamos Finansų ministerijos realiosios namų ūkių vartojimo projekcijos patenka į tvirtinimo atkarpą ir yra pagrįstos.**

A intarpas. Lietuvos namų ūkių vartojimo bruožai ir projekcijos: ar tikrai atsargumas gėdos nedaro?

Pagrįstam biudžeto įplaukų iš netiesioginių mokesčių planavimui būtina giliau suvokti namų ūkių vartojimo elgseną. Nominaliuoju namų ūkių vartojimu grindžiamos PVM ir akcizų projekcijos. Vien šie netiesioginiai mokesčiai 2010–2015 m. sudarė 24,5 proc. visų biudžeto įplaukų. Prie jų papildomai prisideda 9,4 proc. importo muitų, kurių raida taip pat priklauso nuo namų ūkių paklausos projekcijų. Taigi, hipotetiškai yra grėsmė namų ūkių vartojimo projekcijas nepagrįstai didinti, kartu slopinant biudžeto planavimui mažiau aktualias eksporto projekcijas. 2015 m. rudenį pateiktoje Fiskalinės institucijos išvadoje⁵ pabrėžta BVP augimą lemiančių komponentų pasiskirstymo įtaka biudžeto planavimui ir pajamų projekcijų tikslumui. Siekiant hipotezę statistiškai pagrįsti, reikalinga priemonė, leidžianti atskleisti vidutinio Lietuvos namų ūkio vartojimo bruožus, juos lemiančius veiksnius ir testuoti ERS projekcijų suderinamumą. Būtent todėl į apibrėžtas užduotis tikslinga pažvelgti per mikroekonominių pagrindų turinčią visuminio privataus vartojimo prizmę, taikant ekonometrinės analizės metodus.

Namų ūkių vartojimo elgsenos pagrindas yra pasirinkimai, kiek vartoti dabar, kiek nukelti į ateitį, kiek gamybos veiksnį pasiūlyti rinkai. Įvairūs žmonių poreikiai ir išteklių ribotumas skatina juos rinktis. Žmonės sprendžia: kiek dirbti ir ilsėtis, kiek ir ko vartoti dabar, kiek atidėti ateičiai. Tokie individualūs pasirinkimai ekonomiką veikia dvejopai. Pirma, namų ūkių vartojimas yra stambiausia vidaus paklausos dalis, prilygstanti eksportui. Lietuvos įmonių galutinio naudojimo prekių ir paslaugų pardavimo galimybių atžvilgiu vidaus rinka yra tiek pat patraukli, kiek ir išorės. Antra, dauguma žmonių siekia visą gyvenimą vartoti gana vienodai, atsiriboti nuo atsitiktinių pajamų svyravimų. Siekdami šio tikslo, namų ūkiai aktyviai skolinasi ankstyvajame gyvenimo ciklo etape, vėliau taupo ir investuoja, įskaitant investicijas į žmogiškąjį kapitalą ir palaikomąsias atsargas, taigi tam tikra vartojimo dalis nukeliama į ateitį. Kartu, namų ūkiai valdo ir teikia rinkai visus pagrindinius fundamentaliuosius gamybos veiksnius, kurių pardavimo ir nuomos pajamos nusako nuolatinės disponuojamas namų ūkių pajamas⁶.

Perteklinio atsargumo nulemtos namų ūkių palaikomosios atsargos yra nuostolingos ilgalaikiai ekonomikos plėtrai, todėl jų būtina paisyti svarstant ekonominę politiką. Bet kurie pasirinkimai, ypač dėl ateities, daromi neapibrėžtumo sąlygomis. Dėl staigių darbo ir kapitalo rinkų sąlygų pokyčių pasikeičia namų ūkių lūkesčiai dėl ateities pajamų. Siekiant apsisaugoti nuo nurodytos rizikos, kaupiamos palaikomosios atsargos (santaupos „juodajai dienai“). Šios atsargos ne investuojamos, o laikomos kaip likvidūs aktyvai: gryniesi pinigai ar vienadieniai indėliai. Toks perteklinis atsargumas mažina esamą vartojimo lygį ir neskatina ilgalaikių investicijų, todėl ūkio plėtrai tai nuostolinga. Kadangi viešojo sektoriaus ekonomine politika siekiama sureguliuoti visuminis procesus taip, kad bendroji šalies gerovė, tarp kitų rodiklių matuojama ir namų ūkių vartojimu, būtų kuo didesnė, būtina paisyti perteklinio atsargumo nulemtus nuostolius ir juos mažinti, kiek tai įmanoma.

⁵ 2015-09-18 išvada Nr. Y-10 „Dėl ekonominės raidos scenarijaus tvirtinimo“.

⁶ Šiame intarpe gamybos veiksnį rinkos toliau plačiai nenagrinėjamos. Šių rinkų nulemtos disponuojamų pajamų projekcijos perkeliama iš Finansų ministerijos 2016 m. pavasario ERS.

Šiuolaikinė privataus vartojimo analizė atsižvelgia į žmonių elgsenos skirtumus. Dabartinė struktūrinių modelių vyraujanti kryptis yra įvairių elgsenos teorijų sintezė. Vienas paprasčiausių būdų būtų tarti, kad vidutinis Lietuvos namų ūkis atsitiktinai pasirenka vieną iš trijų grynųjų vartojimo strategijų. Pirma, vartoti inertškai, tiek pat kiek ir praeitame laikotarpyje, su tikimybe α , kuri atitinka tobulą toliaregiškumą. Antra, vartojimui skirti tik su darbo santykiais susijusią pajamų dalį su tikimybe $(1 - \alpha)\lambda$. Trečia, nuosekliai išspręsti visą trijų etapų dinaminio optimizavimo problemą su tikimybe $(1 - \alpha)(1 - \lambda)$. Pastaruoju atveju tariama, kad vidutinis dinastinis persidengiančiųjų kartų namų ūkis siekia maksimizuoti gyvenimo trukmės vartojimo naudingumą, uždavinį sprendžiant nuosekliai. Namų ūkiai įvertina savo biudžeto apribojimą neapibrėžtų gyvenimo trukmės ir ateities pajamų atžvilgiu. Atsižvelgę į tai, jie nustato naudingiausią išlaidų išdėstymą gyvenimo cikle ir nusprendžia, kiek ir kurioms kategorijoms (pvz.: maistui, drabužiams, laisvalaikiui) išleisti pinigų kiekvienais metais. Šie grynųjų vartojimo strategijų bruožai nusako vidutinės trukmės elgseną, todėl ypač aktualūs planuojant vidutinės trukmės valdžios sektoriaus biudžetą.

A.1 lentelė. Privatusis namų ūkių vartojimas.

Vidutinės trukmės lygtis

$$\log \frac{C_t^{R*}}{Y_t^{WR}} = -0,059_{(0,007)^*} + 0,018_{(-)} \frac{V_{t-1}}{Y_t^{WR}} - \underbrace{0,265 R_t^{RLR}}_{(0,114)^*} - \underbrace{0,006 \Delta^{0,4} U_t^{MA(4)}}_{(0,002)^*} + \underbrace{3,661 \frac{d^{0,9q1}}{t}}_{(0,696)^*} + \eta_t$$

neapibrėžtumas

$$\bar{R}^2 = 0,665; \tau_{EG} = -4,61; s.p. = 0,023$$

Dinaminė lygtis

$$\Delta \log C_t^R = dhr_t^c - 0,041 \Delta d^{0,9q1}_{(0,01)^*} - 0,048 \Delta d^{0,6}_{(0,006)^*} - 0,361 (\log C_{t-1}^R - \log C_{t-1}^{R*})_{(0,049)^*} + 0,146 \Delta \log C_{t-1}^R_{(0,045)^*} + 0,315 \Delta \log Y_t^{WR}_{(0,065)^*} + 0,122 \Delta \log Y_t^{OR}_{(0,013)^*} + \varepsilon_t$$

$$\bar{R}^2 = 0,917; p(Q_5) = 0,605; DW = 2,213; p(JB) = 0,865; s.p. = 0,008$$

Veiksny

Veiksnių aprašymas

dhr_t^c	dinaminio homogeniškumo apribojimas, atsižvelgiantis į konvergencijos į EU-15 hipotezę
C_t^R	namų ūkių vartojimas palyginamosiomis kainomis
Y_t^{WR}	nuolatinės su darbo santykiais susijusios pajamos palyginamosiomis kainomis
V_{t-1}	bendras namų ūkių turtas laikotarpio pradžioje palyginamosiomis kainomis
R_t^{RLR}	naujai išduotų paskolų įvairiomis valiutomis vidutinė palūkanų norma, daugiau nei metų trukmės, realioji
$\Delta^{0,4} U_t^{MA(4)}$	4 ketvirčių slenkamojo vidurkio suglodinto nedarbo lygio metinis pokytis
Y_t^{OR}	laikinoji disponuojamų pajamų dalis palyginamosiomis kainomis $Y_t^{DR} = Y_t^{WR} + Y_t^{OR}$
$d^{0,9q1}$	žyminis nuolatinio pasikeitimo kintamasis, 1 nuo 2009 pirmojo ketvirčio, 0 kitur
$d^{0,6}$	žyminis kintamasis, 1 2006 metais, 0 kitur
t	laikas

Pagrindiniai vartojimo elgsenos parametrai

$$h = 0,336; \alpha = 0,146; \lambda = 0,368; r = \theta = 0,014; \rho = 0,0057 \Rightarrow T_y = 44,18; b = 0,389$$

Pastabos: Vertinimo metodas yra visiškai modifikuotas MKM, taikomas vidutinės trukmės lygčiai, ir MKM, dinaminei lygčiai; vertinimo imtis 2002–2014 metai; standartiniai nuokrypiai pateikiami skliausteliuose; * rodo 5 proc. statistiškai reikšmingai besiskiriančius nuo nulio parametrų įverčius; – žymi apribotus parametrus. $\bar{R}^2$ pakoreguotas determinacijos koeficientas; τ_{EG} yra Engle-Granger procedūros ADF testo statistika, esant nulinei hipotezei, kad kointegravimo nėra; $p(Q_5)$ Ljung-Box statistikos p reikšmė ir DW Durbin-Watson statistika, kurios taikomos tikrinant liekanų autokoreliaciją; $p(JB)$ yra Jargue-Bera statistikos p reikšmė, taikoma normalumui tikrinti; s. p. yra imties vidutinė standartinė regresijos paklaida. Namų ūkių turtas apibrėžiamas kaip likvidžių (pinigai plačiaja prasme, atėmus namų ūkių kredito likučius) ir nelikvidžių (ilgalaikio privataus sektoriaus turto atsargos) privataus sektoriaus aktyvų visuma, atsižvelgiant į finansų ir būsto rinkos kainų svyravimus. Disponuojamos pajamos yra atstatomos iš metinių nacionalinių sąskaitų ir skirstomos į su darbo santykiais susijusią nuolatinę ir likusią laikinąją pajamų dalis.

Šaltiniai: Eurostato, Lietuvos banko duomenys, Fiskalinės institucijos skaičiavimai.

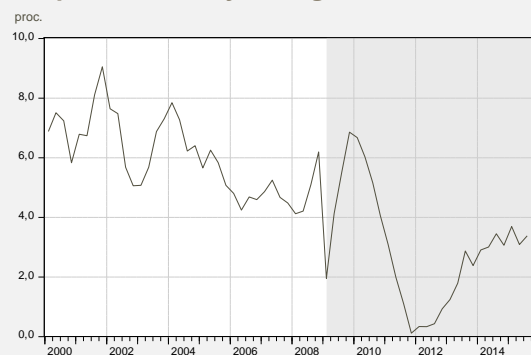
Vidutinio laikotarpio Lietuvos gyventojų vartojimo elgsena pasižymi žemo lygio ribiniu polinkiu taupyti ir palyginti dideliais atidėjimais dėl atsargumo. Iš įvertinto vidutinės trukmės namų ūkio vartojimo modelio (A.1 lentelė) darytina išvada, kad realaus namų ūkių vartojimo elastingumas disponuojamų pajamų atžvilgiu yra gana didelis. Atitinkamo laikotarpio ketvirtinių ribinių polinkių vartoti iš nuolatinių kapitalo pajamų (0,017) ir iš nuolatinių darbo pajamų (0,95) suma statistiškai reikšmingai nesiskiria nuo vieneto. Taigi, taupymą iš esmės lemia laikino pobūdžio disponuojamų pajamų dalis, iš kurios tik apie 40 proc. skiriama einamajam vartojimui. Dėl santykinai mažo polinkio taupyti, dabartinis vartojimas yra vertingesnis nei ateities. Palaikomųjų atsargų kaitą vidutinio laikotarpio lygtyje aprašo du veiksniai:

realiųjų ilgalaikių paskolų palūkanų normos pasikeitimai, atspindintys kapitalo rinkos ir bendrą šalies rizikas, ir metinė nedarbo lygio kaita, žyminti neapibrėžtumą dėl ateities nuolatinių darbo pajamų. Istoriskai Lietuvos namų ūkiai buvo linkę nuolat kaupti palaikomąsias atsargas. Tai perteklinio atsargumo elgsena. Globaliam nuosmukiui pasibaigus, vartojimas iš dalies atsigavo dėl ribotų galimybių atidėti papildomas palaikomąsias atsargas (A.1 pav.). Tokia elgsena vertintina kaip rizikinga, nes neužtikrina tinkamos namų ūkių apsaugos nuo bendrojo kapitalo ir darbo rinkų neapibrėžtumo, didina tikimybę, kad jų finansiniai įsipareigojimai nebus vykdomi.

Lietuvos vartotojai gana inertiški, nekantrūs ir nepastabūs, o investicijoms skirtas santaupas lemia laikinojo pobūdžio pajamos. Lūkesčių keitimo tikimybė yra nedidelė (0,146), Lietuvos namų ūkių įpročiai formuojasi palyginti lėtai (0,336), todėl apie 48 proc. praeities vartojimo lieka, ir tai lemia palyginti reikšmingą inerciją. Vis dėlto, Lietuvos namų ūkių vidutinė inertiškumo trukmė beveik 4 kartus mažesnė nei Vokietijoje, Nyderlanduose, Italijoje ar Ispanijoje⁷. Tai lemia didesnę Lietuvos privataus vartojimo atsaką į verslo ciklo pasikeitimus. Tik apie 0,270 ateities informacijos dalies perkeliama į dabartinį vartojimą, o tai beveik dvigubai mažiau nei nurodytose ES valstybėse. Darytina išvada apie Lietuvos namų ūkių trumparegiškumą, vertinant net artimą perspektyvą. Tikimybė, kad bus pasirenkama vartoti vien iš darbo pajamų, yra gana didelė (0,368), o tai atitinka sąlygą, kad beveik kas trečias namų ūkis turi ribotą prieigą prie kredito išteklių. Siekiant užtikrinti tikėtiną gyvenimo trukmę ir ES valstybių modeliavimo praktiką atitinkančią situaciją, nustatoma vidutinė ekonominio gyvenimo ciklo planavimo trukmė – apie 44 metai, o su mirties tikimybe susijęs parametras siekia 0,018.

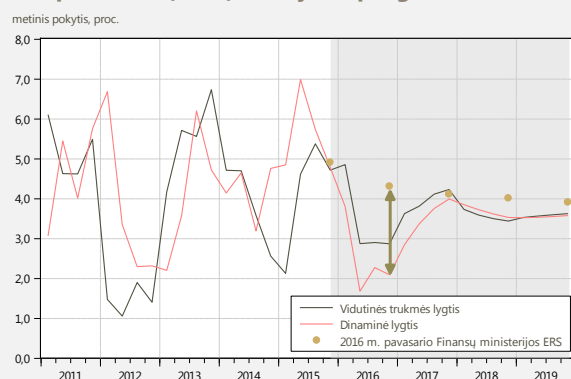
Suderinant įvairių veiksmų ERS projekcijas tarpusavyje, privatusis vartojimas vidutinėje perspektyvoje turėtų smukti. Namų ūkių vartojimo projekcijos sudaromos tiesiogiai panaudojant Finansų ministerijos 2016 m. pavasario ERS projekcijas dėl nominalaus BVP, nedarbo lygio ir SVKI infliacijos. Be to, fiksuojama paskutinė stebima nominaliosios naujai išduodamų paskolų palūkanų normos reikšmė. Daroma prielaida, kad

A.1 pav. Palaikomųjų atsargų kaita.

Šaltinis – Fiskalinės institucijos skaičiavimai

A.2 pav. Namų ūkių vartojimo prognozė

Šaltinis – Fiskalinės institucijos skaičiavimai

⁷ Dieppe A., Pandiella A. G., Willman A. (2011): The ECB New Multi-Country Model for the Euro Area: NMCM – Simulated with Rational Expectations. – Working paper, 1315, ECB.

nominaliosios disponuojamos pajamos auga taip pat kaip nominalusis BVP⁸. Atsižvelgiant į **A.1 lentelėje** įvertintą paklaidų koregavimo mechanizmą ir prielaidas, vidutinės trukmės vartojimo augimas turėtų siekti tik 3,6 proc. 2019 m. pabaigoje. Taigi, vertinamo ERS bendroji vidutinės trukmės namų ūkių vartojimo kitimo kryptis apskaičiuota teisingai. Vis dėlto, sisteminės dinaminės projekcijos reikšmės yra atsargesnės. Be to, trumpalaikėje perspektyvoje 2016 m. Finansų ministerijos skelbiama 4,3 proc. ERS projekcija pastebimai neatitinka modeliuotos 2,1 proc. reikšmės (**A.2 pav.**). Neatitikimo priežastis – galimas BVP, infliacijos ir nedarbo lygio projekcijų nesuderinamumas, ypač 2016 m. **Šis imitacinis eksperimentas rodo, kad pagrįstai namų ūkio vartojimo projekcijai sudaryti būtina visus ERS projekcijos rodiklius vertinti atsargiai ir sistemiškai.**

Atsargumas Lietuvos namų ūkiams gėdos nedaro, tačiau ir perteklinis, ir nepakankamas atsargumas riboja tvarios Lietuvos ūkio plėtros galimybes. Apibendrinant namų ūkių vartojimo modelio analizę pažymėtina, kad vidutinis ilgalaikis polinkis vartoti yra itin didelis, beveik visa nuolatinė pajamų dalis suvartojama, o taupomos dažniausia laikinosios pajamos. Palaikomosios atsargos, kurios dažniausiai nevirsta ilgalaikėmis investicijomis, kinta priklausomai nuo bendros šalies rizikos ir nuolatinių darbo pajamų lūkesčių pasikeitimų. Po globalaus nuosmukio susidaręs struktūrinis lūžis rodo laikinai sumažėjusį palaikomųjų atsargų kaupimą ir tai, kad prie spartesnio privataus vartojimo prisideda suvaržytos šių atsargų kaupimo galimybės. Viena vertus, tokia elgsena yra gana rizikinga. Kita vertus, tai silpnina perteklinio atsargumo veikiamus ekonominės plėtros suvaržymus, nes namų ūkių vartojimas tarnauja kaip esminis ūkio plėtros variklis. Vis dėlto, tiek perteklinis, tiek nepakankamas palaikomųjų atsargų lygis yra esminė tvarios ūkio plėtros grėsmė. Įpročių formavimasis, lūkesčių keitimo nelankstumas lemia palyginti inertišką vartojimą, todėl ekonominės politikos poveikis neveikia visos sistemos iš karto, prisitaikoma pamažu, nors ir 4 kartus greičiau nei ES senbuvėse. Apskritai Lietuvos namų ūkiai, palyginus su ES senbuvėmis, vertintini kaip gana atsargūs, nekantrūs ir nepastabūs. Sudarant namų ūkių vartojimo projekcijas, darytina išvada, kad kiti ERS rodikliai iš esmės jas veikia. Taigi, suderinta vidutinės trukmės perspektyva turėtų būti vertinama sistemiškai.

Aukštas gamybinių pajėgumų panaudojimo lygis, sparčiau nei darbo našumas brangstanti darbo jėga ir konkurencinis spaudimas lems investicijų poreikį į technologinę infrastruktūrą. Kaip minėta skyriuje „Retrospektyvus 2015 m. scenarijaus vertinimas paskelbtų statistinių rodiklių atžvilgiu“, 2015 m. BPKF augimo tempas pranoko lūkesčius dėl palankių skolinimosi sąlygų, įtakos turėjo ir suintensyvėjęs ES fondų lėšų panaudojimas. BPKF 2016 m. augimo projekcija lėtinama, didesnio prieaugio tikintis 2017–2018 m., investicijos augs atitinkamai 2,1 5,2 ir 5,3 proc. Tokią projekcijos peržiūrą atitinka laukiami ES struktūrinės paramos srautai. Vidutiniu laikotarpiu, BPKF augimą lems didesnis nei technologiškai optimalus gamybinių pajėgumų panaudojimo lygis, konkurencinis spaudimas naujose rinkose, kuris reikalauja technologinio atsinaujinimo. Kartu su kvalifikuotų darbuotojų paieška susiję sunkumai, kurių neišsprendžia net augančios vienietinės darbo sąnaudos, verčia įmones turimus žemesnės kvalifikacijos darbuotojus mokyti ir kelti darbo vietų pridėtinę vertę, nekvalifikuotą darbo jėgą keičiant įrenginiais. Tokia tendencija vyrauja visuose sektoriuose, išskyrus elektronikos pramonę, kurioje žemos kvalifikacijos darbuotojų skaičius mažas, o aukštas technologijas išmanančių darbuotojų poreikis yra didžiausias.

⁸ Ši prielaida yra tinkama, nagrinėjant 2012–2015 m. kitimo tempus. Platesnėje imtyje nominaliųjų disponuojamų pajamų augimas yra lėtesnis nei nominalaus BVP.

Nepaisant prastėjančių lūkesčių dėl eksporto plėtros rytų kryptimi, einamųjų metų eksporto projekcija didinama, o vidutinio laikotarpio projekcijos toliau mažinamos. 2016 m. tikimasi 0,4 proc. p. stipresnio eksporto padidėjimo, lyginant su 2015 m. rudens ERS. Daugiausiai prie šio augimo turėtų prisidėti sėkmingai augantis paslaugų eksportas kitose nei Rusijos rinkose ir mineralinių produktų perdirbimui bei eksportui palankus tolesnis pasaulinės žaliavinės naftos pigimas. Vis dėlto, maža Lietuvos ekonomika lemia, kad eksportą vidutinėje perspektyvoje labiau riboja atviro sektoriaus pasiūla, priklausanti nuo pagrindinių gamybos veiksnių stygiaus, ir menka ūkio šakos gamybos pajėgumų koncentracija nei konkurencija kainomis. Stebimos pastaruoju metu gausesnės investicijos į pagrindinį kapitalą tiesiogiai prisideda prie atviro sektoriaus gamybos potencialo augimo, todėl vidutinėje perspektyvoje yra teigiama rizika eksporto augimą spartinti. Kita vertus, šalis nėra tokia maža, kad trumpuoju ir vidutiniu laikotarpiais nebūtų veikiami suprastėjusios Lietuvos pagrindinių prekybos partnerių padėties, ypač dėl tiesioginio ir netiesioginio Rusijos sankcijų poveikio ES šalių ekonomikoms. Kadangi pagrindinių Lietuvos prekybos partnerių plėtros prielaidos yra toliau mažinamos, tai leidžia eksporto augimo prognozes peržiūrėti ir sumažinti 0,1 proc. p. 2017 m. ir 0,8 proc. p. 2018 m., kai pats augimas atitinkamai sieks 4,4 ir 4,5 proc.

Realioji prekių ir paslaugų importo projekcija peržiūrima suderintai su Lietuvos importo paklausos 2016 m. ERS projekcijomis, tačiau pasikeitimai, palyginus su 2015 m. rudens ERS, yra nedideli. Finansų ministerijos 2016 m. kovo 18 d. paskelbto ERS realaus importo augimo peržiūra, palyginus su 2015 rudens scenarijumi, yra nedidelė: 2016 m. importo augimas didinamas 0,5 proc. p., 2017 m. lieka nepakitęs, o 2018 m. mažinamas 0,4 proc. p. Šios projekcijos yra nulemtos paklausos veiksnių: importo turiniu visuminėje paklausoje ir santykinėmis importo ir BVP defliatoriaus kainomis. Lietuvos importo paklausa gaunama kaip visuminės paklausos dedamųjų pasverta suma, kur svariai atspindi šių dedamųjų importo dalis⁹. Daugiausiai prie šios sumos pasikeitimo prisideda stambiausios išlaidų grupės: namų ūkių vartojimas ir eksportas. Taigi, realaus importo augimas neturėtų kristi žemiau šių komponentų augimo tempų svertinio vidurkio. ERS spartinama tik eksporto 2016 m. projekcija, todėl einamųjų metų peržiūra yra papildomai grindžiama BVP defliatoriaus ir importo defliatoriaus, iš kurio pašalintas naftos kainos poveikis, metinių pokyčių skirtumu, kuris beveik visas prisideda prie realaus importo padidėjimo. Kadangi stipri importo defliatoriaus 2016 m. –4,3 proc. p. peržiūra iš dalies nulemta užsitęsusių naftos kainos kritimo, kainų skirtumo poveikis, panašiai kaip ir 2015 m., turėtų skatinti importą 2016 m., o 2017–2018 m. būtų neutralus. Dėl nurodytų priežasčių vidutinėje perspektyvoje laukiamas grynasis eksportas turėtų likti arti nulio, o realaus importo projekcijos galėtų būti toliau mažinamos.

BVP defliatoriaus metinio pokyčio projekcija peržiūrima mažėjimo kryptimi. Kaip ir buvo įvardyta Fiskalinės institucijos išvadoje¹⁰, 2015 m. rugsėjo mėn. paskelbto ERS BVP defliatoriaus projekcijos rizikos veiksniai yra pasiskirstę nesimetriškai į neigiamą pusę ir gali būti ateityje peržiūrimi mažėjimo kryptimi. 2016 m. kovo 18 d. paskelbtame ERS BVP defliatoriaus metinio

⁹ Iš 2010 m. sąnaudų ir produkcijos lentelių privataus ir valdžios sektorių vartojimo, investicijų ir eksporto atitinkamos importo dalys yra 0,381, 0,147, 0,392 ir 0,532.

¹⁰ Išvada „Dėl ekonominės raidos scenarijaus tvirtinimo“, 2015-09-18.

pokyčio projekcija 2016 m. mažinama 0,4 proc. p., 2017 m. ir 2018 m. – po 0,2 proc. p. ir 2016–2018 m. atitinkamai sudarys 1,1, 2,2 ir 2,3 proc. Didžiąja dalimi peržiūrą lėmė naftos kainos prielaidos pasikeitimas. Dėl 2016 m. besitęsiančio naftos kainos kritimo pagal atnaujintas projekcijas ir 2016 m. išliks prekybos sąlygų efektas¹¹, kuris mažino BVP defliatorių 2014–2015 m. **Kadangi BVP defliatoriaus metinio pokyčio projekcijos patenka į tvirtinimo atkarpą, sudarytą Lietuvos banko projekcijų pagrindu, BVP defliatoriaus metinio pokyčio projekcijos yra tvirtinamos.**

Nepasitvirtinus EK prielaidai dėl naftos kainos augimo, prognozuojama dvigubai mažesnė SVKI infliacija einamaisiais metais, o vidutinėje perspektyvoje ji spartinama. Perteklinė pasaulinės rinkos pagrindinių žaliavų pasiūla lėmė užsitęsusias kainų kritimo tendencijas visose žaliavų grupėse, išskyrus stabilizavusias maisto kainas. Ši žaliavų rinkos defliacinė aplinka ypač palanki žaliavas importuojančioms šalims, pvz., Lietuvai, todėl ir šiemet stebimas tolesnis žaliavinės naftos pigimas slopins Lietuvos SVKI infliaciją. Vis dėlto, naftos kainos kritimo poveikis yra netiesinis, todėl numatomas 2016 m. Lietuvos ūkio atsakas yra silpnesnis. Tikėtina vidutinio laikotarpio grynoji SVKI infliacija¹² turėtų būti arti 2012–2015 m. vidurkio (1,5 proc.). Į vidurkį tikslinga atsižvelgti todėl, kad 2015 m. ši infliacijos dalis įgavo papildomą euro įvedimo poveikio impulsą paslaugų kainoms, kurio įtaka silpnės einamaisiais metais. Grynąja infliacija grindžiamos vidutinės trukmės infliacijos projekcijos. Prie to pridedama dėl didelio neapibrėžtumo nekintančios pasaulinės žaliavinės naftos kainos prielaida ir apie 3 proc. maisto kainų metinės infliacijos prielaida. Atsižvelgiant į šiuos veiksnius ir **2 lentelėje** pateiktas kitų institucijų projekcijas, **vidutinio laikotarpio SVKI infliacijos projekcijos vertinamos kaip tikėtinos.**

Nepaisant gausėjančios laisvų darbo vietų pasiūlos, tikėtina, jog lėtėjanti užimtųjų skaičiaus augimo tendencija išliks ir einamaisiais bei ateinančiais metais. Darbo rinkoje 2015 m. buvo stebimas lėtesnis užimtųjų skaičiaus augimas – 0,8 proc. p. mažesnis nei 2014 m. Tam didžiausią įtaką darė tiek demografiniai procesai, nusakomi neigiama grynąja emigracija ir visuomenės senėjimu, ir lemiantys 1,3 proc. p. darbo jėgos sumažėjimą, tiek ūgtelėjusios vienietinės darbo sąnaudos. Vidutiniu laikotarpiu ir toliau besitęsiančiam lėtesniam užimtųjų skaičiaus augimui įtakos turės keletas veiksnių. Tai ir toliau išliekantis gana aukštas struktūrinis nedarbas, kuris rodo, kad bedarbių kompetencijos neatitinka darbo rinkos poreikių¹³, bei pastaraisiais metais stebimas pagrindinių ūkio šakų kvalifikuotų darbuotojų pasiūlos mažėjimas. **Finansų ministerijos projektuojama užimtųjų skaičiaus raida neatitrūksta nuo Lietuvos banko prognozuojamos perspektyvos, rodiklio projekcijos patenka į suformuluotą tvirtinimo atkarpą, todėl yra tvirtinamos.**

Palankios Lietuvos darbo rinkos sąlygos vis dar leidžia darbuotojams derėtis dėl spartesnio vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio augimo. 2015 m. vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis Lietuvoje augo 5,1 proc. Einamaisiais metais lieka aktualūs panašūs darbo užmokesčio nustatymą lemiantys veiksniai, skatinantys šio rodiklio augimą: gilėjantis nedarbo lygio atotrūkis

¹¹ Prekybos sąlygų efektas – prekių eksporto ir prekių importo kainų defliatorių skirtumas. Prekybos sąlygų efektu apibrėžiamos aplinkybės, kai sparčiau nei importas brangsta eksportas arba sparčiau nei eksportas pinga importas.

¹² Infliacijos dalis, neįskaitanti maisto, degalų ir tepalų bei administruojamų kainų.

¹³ Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2015 m. bedarbių ir laisvų darbo vietų santykis buvo mažiausias nuo 2009 m. – sudarė 10,2 proc., tačiau dar nepasiekė prieškrizinio lygio.

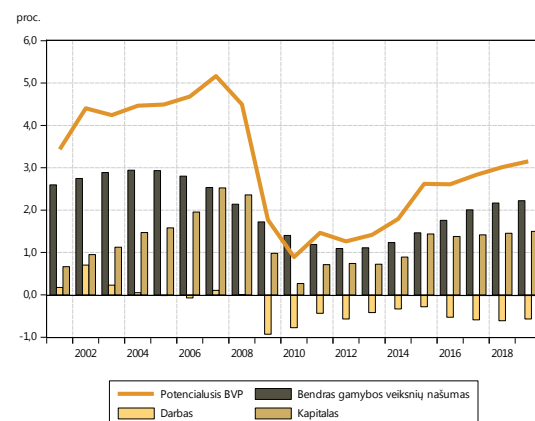
nuo darbo užmokesčio augimo neskatinančio nedarbo lygio¹⁴, sustiprinantis infliacinius procesus; stebima gausesnė laisvų, ypač kvalifikuotos darbo jėgos, darbo vietų paklausa¹⁵ greta krintančios demografinių procesų nulemtos darbo jėgos pasiūlos. Be to, darbo užmokesčio augimą spartina Vyriausybės priimami sprendimai dėl minimalios mėnesinės algos didinimo. Pagal Finansų ministerijos projekcijas vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio prieaugis 2016–2018 m. sudarys atitinkamai 5,8, 6,0 ir 6,1 proc. Atsižvelgiant į išvardytus darbo užmokesčio augimą skatinančius veiksnius ir inertiškumą, atsirandantį dėl šio rodiklio nustatymo nelankstumų¹⁶, darytina išvada, jog mėnesinio bruto darbo užmokesčio augimo spartėjimo tendencijos yra tikėtinos. **Rodiklio projekcijų atotrūkis nuo Lietuvos banko ir kitų institucijų nėra žymus ir patenka į tvirtinimo atkarpą, todėl yra tvirtinamos.**

2. 2019 M. PROJEKCIJOS

Tvarią ūkio plėtrą apibūdinantis Lietuvos potencialusis BVP ir jo kaitos veiksniai rodo, kad šalies ūkis pereina į lėtesnės konvergencijos tarpsnį. Struktūrinių reformų ir kredito bumo nulemtą 4,42 proc. potencialaus BVP metinio augimo 2000–2008 m. laikotarpį pakeitęs vangesnio 1,4 proc. augimo 2009–2014 m. laikotarpis įžengia į nuosaikios konvergencijos tarpsnį (**3 pav.**). Toks perėjimas yra natūralus ilgalaikės plėtros procesas būdingas visoms Rytų Europos šalims, todėl būtų įvykęs ir nesant 2009 m. nuosmukiui.

Pagal Fiskalinės institucijos taikomą potencialaus BVP vertinimo metodiką, aprašytą 2015 m. rudens išvadoje¹⁷, vidutiniškai 2016–2019 m. potencialus BVP turėtų augti 2,9 proc. su nežymia spartėjimo tendencija. Išskiriant potencialų augimą lemiančius veiksnius, daugiausiai vidutiniškai 2,0 proc. p. prie šio augimo prisideda bendras gamybos veiksnių našumas. Antroje vietoje, po 1,4 proc. p. prisidedantis pagrindinio kapitalo fondo veiksnio įnašas, glaudžiai susijęs su investicijų raida. Demografinės 15–74 m. amžiaus gyventojų projekcijos ir mažėjanti vidutiniškai dirbtų valandų skaičiaus tendencija yra esminiai neigiamai potencialų BVP veikiantys elementai, kartu lemiantys 1,1 proc. p. kritimą. Šią neigiamą

3 pav. Potencialaus BVP augimas ir jo kaitos veiksniai 2001–2019 m.

Šaltinis – Fiskalinės institucijos skaičiavimai

¹⁴ Angl. NARWU.

¹⁵ Laisvų darbo vietų skaičius 2015 m. išaugo 13,7 proc., lyginant su 2014 m., tai didžiausias augimas nuo 2011 m.

¹⁶ Nelankstumą lemia darbo sutartyse sutariamas darbo užmokestis tam tikram nustatytam laikotarpiui. Jeigu kainų lygis per tą laikotarpį netikėtai pakyla arba krenta, darbo užmokestis išlieka toks pats, koks buvo sutartas, todėl sakoma, kad kaina už darbo jėgą yra nelanksti.

¹⁷ Išvados „Dėl ekonominės raidos scenarijaus tvirtinimo“ B intarpas, 2015-09-18.

įtaką iš dalies kompensuoja mažėjantis darbo užmokesčio augimo neskatinantis nedarbo lygis ir padidėjęs darbingo amžiaus gyventojų aktyvumo lygis, kurie kartu vidutiniškai 0,5 proc. p. teigiamai prisideda prie potencialaus BVP augimo tempo. Finansų ministerija projektuoja, kad 2019 m. realaus BVP augimas sudarys 3,1 proc. **Kadangi Fiskalinės institucijos įvertintas 2019 m. potencialaus BVP augimas yra 3,2 proc., ši projekcija patenka į tvirtinimo atkarpą, todėl laikoma tikėtina.**

Žemiau pateiktame **B intarpe** analizuojamos Lietuvos fiskalinės politikos galimybės reguliuoti potencialaus ir realaus BVP augimo atotrūkį vidutiniu laikotarpiu. Atliktas modeliavimas atskleidžia, kad valdžios sektoriaus išlaidų didinimas statistiškai reikšmingo poveikio realaus BVP augimui neturi.

B intarpas. Ar valdžios sektoriaus išlaidomis įmanoma paveikti BVP augimo tempą Lietuvoje?

Analizės ir modeliavimo tikslas – įvertinti fiskalinį multiplikatorių. Kiekvienais metais, pradedant rengti ir svarstyti kitų metų valstybės biudžeto projektą, atsiranda pasiūlymų skatinti ekonomikos augimą didinant biudžeto deficitą. Tai grindžiama išankstine nuostata, kad fiskalinis šokas iš esmės veikia ekonomikos raidą. Ekonominėje literatūroje pabrėžiama ir aptinkama atvejų, kad tokie šokai neturi fundamentalaus pagrindo, retai įvyksta netikėtai, dažnai neturi statistiškai reikšmingo pagrindimo. Be to, jų poveikis priklauso nuo daugelio specifinių šalies bruožų: ekonomikos atvirumo, apimties, vartojimo įpročių ir darbo santykių papročių. Visa tai lemia šiame intarpe pateiktos analizės svarbą – įvertinti Lietuvos valdžios sektoriaus išlaidų (toliau – VS išlaidų) multiplikatorių – rodiklį, parodantį, kiek procentų augtų gamybos apimtis arba BVP, valdžios sektoriaus išlaidas padidinus 1 proc.

Išlaidų multiplikatoriui įvertinti sukuriama fiskaliniai vektoriniai autoregresiniai modeliai (toliau – VAR), kurie yra tinkamiausi teorijos ir duomenų suderinamumo kompromiso atžvilgiu. Šie modeliai pajėgūs atskleisti esminius ekonominės raidos bruožus ir tinka įvertinti įtrauktų rodiklių atsakus į impulsus, įskaitant BVP trumpalaikius ir vidutinės trukmės atsakus į trumpalaikį fiskalinį impulsą.

Dėl mažos atviros Lietuvos ekonomikos keliama hipotezė, kad valdžios sektoriaus išlaidų multiplikatorius yra artimas nuliui. Fiskalinių šokų poveikis priklauso nuo specifinių šalies ūkio bruožų. Įvairūs empiriniai tyrimai pateikia įvertinimus, kurie susistemunami į išvadas:

- **didelių** ekonomikų išlaidų multiplikatoriai siekia 1,0–1,5, **vidutinių** ekonomikų – 0,5–1,0, **mažų atvirų** ekonomikų – 0,5 ir mažiau;
- **uždarų** ekonomikų ilgojo laikotarpio multiplikatoriai siekia apie 1,3, o **atvirų** ekonomikų ilgojo laikotarpio multiplikatoriai yra neigiami¹⁸.

Lietuvos ekonomika yra santykinai nedidelė, o jos atvirumo indeksas, matuojamas kaip eksporto ir importo sumos santykis su BVP, viršija 160 proc. Pagal šį požymį Lietuva priskirtina nereikšmingų fiskalinių multiplikatorių ekonomikų grupei. Be to, multiplikatoriaus dydis tiesiogiai proporcingas valdžios sektoriaus dydžiui visoje ekonomikoje. Lietuvoje valdžios sektoriaus išlaidos santykinai nedidelės (sudaro apie 30 proc. BVP), todėl fiskalinės politikos įtakos svirtas realiai ekonomikai yra ribotas. Taigi, fiskalinių stimulų iniciatyvos turėtų būti svarstomos ir formuojamos ypač atsargiai.

Modeliai ir jo rezultatai. Sudaryti trijų ir penkių kintamųjų fiskaliniai VAR modeliai su dviem ankstiniais. Naudojami rodikliai atitinka visuotinai priimtus fiskalinių VAR kintamųjų apibrėžimus:

¹⁸ Atvirose ekonomikose valdžios sektoriaus paklausos impulsas daugeliu atveju lemia grynojo eksporto sumažėjimą, o ne vidaus paklausos padidėjimą.

G – valdžios sektoriaus galutinio vartojimo išlaidų ir išlaidų bendrojo kapitalo formavimui suma;
 T – valdžios sektoriaus mokestinės pajamos;
 Y – BVP, palyginamosiomis kainomis (grandininio susiejimo metodu);
 P – vartotojų kainų indekso (VKI) ketvirtinis augimas;
 R – 6 mėn. VILIBOR ir 6 mėn. EURIBOR svartinė palūkanų norma, nuo 2015 I ketv. – 6 mėn. EURIBOR.

Trijų kintamųjų VAR modelis (toliau – I modelis) yra paprasčiausias (**B.1 lentelė**) ir leidžia įvertinti išlaidų impulso įtaką BVP, o antrasis penkių kintamųjų VAR modelis (toliau – II modelis) (**B.2 lentelė**), apimantis ir palūkanų normų duomenų eilutę, įvertina ir pinigų politikos poveikį BVP, todėl išskiriama fiskalinės politikos įtaka BVP augimui.

B.1 lentelė. Trijų kintamųjų VAR(2) modelio koeficientų įverčiai.

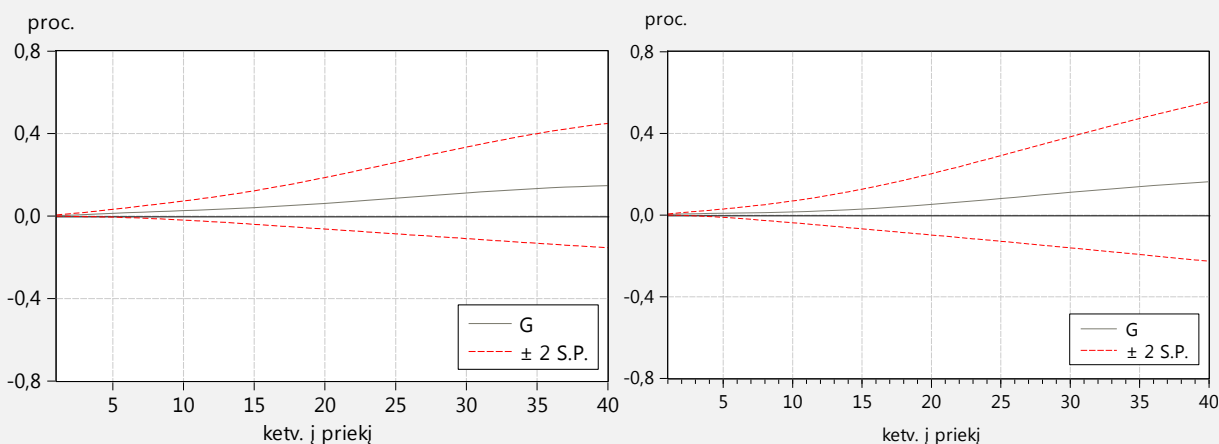
Rodikliai:	G	Y	T
G(-1)	0,524	0,011***	-0,045***
G(-2)	0,192	-0,039**	-0,106***
Y(-1)	0,816	0,977	0,518
Y(-2)	-0,648	0,121	-0,154
T(-1)	-0,226	0,049***	0,73
T(-2)	0,355	-0,100***	0,157
Laisvasis narys	-0,311	-0,257	-1,231
Laiko trendas	-0,0002*	-0,0007*	-0,002*
D09Q1	-0,018**	-0,143**	-0,320**
R ²	0,974	0,996	0,987
Regresijos s. p.	0,028	0,011	0,019
Atskiros lygties BIC	-3,839	-5,651	-4,617
VAR modelio BIC	-1,430		
Pastabos: Nominalios G ir T duomenų eilutės paverstos į dydžius palyginamosiomis kainomis, taikant BVP defliatorių, R ir P išreikšti procentais. Vertinimo imtis: 2000 m. III ketv.–2015 m. III ketv. *, **, *** žymi 10 proc., 5 proc. ir 1 proc. statistškai reikšmingai besiskiriančius nuo nulio įvertintus koeficientus. D09Q1 yra žyminis kintamasis (1 priskirtas 2009 m. I ketv. ir 0 kitur).			
Šaltinis – Fiskalinės institucijos skaičiavimai			

B.2 lentelė. Penkių kintamųjų VAR(2) modelio koeficientų įverčiai.

Rodikliai:	G	Y	P	T	R
G(-1)	0,495	0,014***	1,744	-0,051***	0,794
G(-2)	0,264	0,008***	-7,532	-0,062***	-0,645
Y(-1)	0,714	0,871	93,251	0,385	1,739
Y(-2)	-0,816	0,132	-26,668	-0,062	-4,861
P(-1)	0,002*	0*	0,096	0*	0,01*
P(-2)	0,001**	0*	-0,081	0*	0,023*
T(-1)	-0,137	0,057***	-17,587	0,671	-0,838
T(-2)	0,391	-0,075***	-6,058	0,204	3,337
R(-1)	-0,009**	0,006*	0,308	0,021*	1,284
R(-2)	0,002**	-0,01*	1,119	-0,025*	-0,419
Laisvasis narys	0,843	-0,007	-367,012	-1,047	8,592
Laiko trendas	0,001*	-0,001*	-0,346	-0,002*	0,008**
D09Q1	-0,009**	-0,141**	4,882	-0,318**	-1,231
R ²	0,975	0,997	0,518	0,989	0,987
Atskiros lygties BIC	0,029	0,011	3,34	0,019	0,223
VAR modelio BIC	-3,607	-5,501	5,886	-4,47	0,474
Atskiros lygties BIC	-7,475				
Pastabos: žr. B.1 lentelės pastabas.					
Šaltinis – Fiskalinės institucijos skaičiavimai					

Vertinimo rezultatai patvirtina hipotezę, kad gamybos apimtis arba BVP vangiai reaguoja į valdžios sektoriaus išlaidų šokus – fiskalinis multiplikatorius artimas nuliui. B.1. paveiksle pavaizduoti kumuliatyvūs atsakai – multiplikatoriai – 40 ketv. į ateitį pagal abu modelius patenka į [0; 0,2] intervalą, todėl galima teigti, jog VS išlaidų multiplikatorius statistiškai reikšmingai nuo nulio nesiskiria.

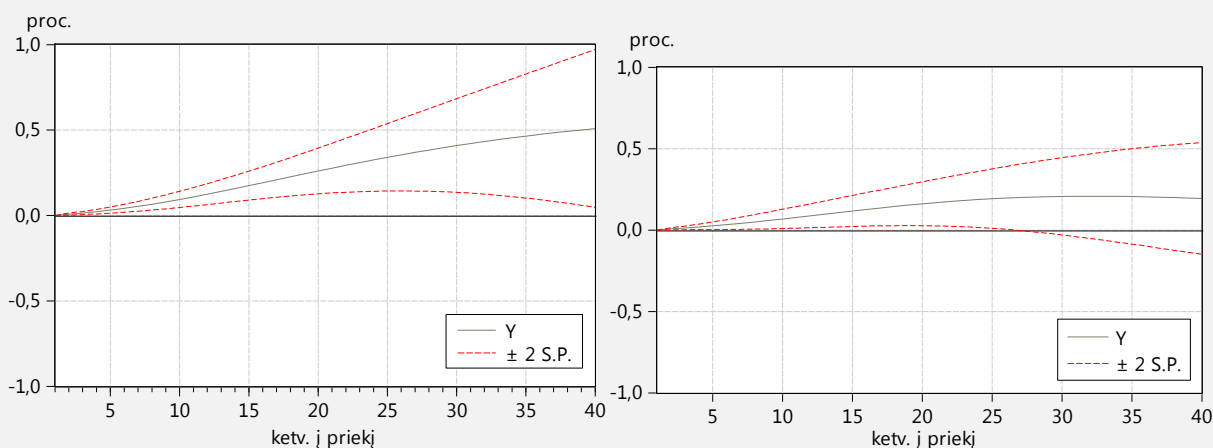
B.1 pav. BVP atsakai VS išlaidų šokams (kairėje I modelis, dešinėje II modelis)

Šaltinis – Fiskalinės institucijos skaičiavimai

Valdžios sektoriaus pajamos ir išlaidos yra glaudžiai susijusios su gamybos apimtimi, kuri matuojama BVP. Sparčiau augant ekonomikai, daugiau pajamų patenka į biudžetą ir daugiau viešųjų paslaugų finansuojama. Kitaip sakant, ryšis yra vienpusis: augant ekonomikai, didesnėmis pajamomis finansuojamos didesnės išlaidos, tačiau VS išlaidų impulsai ekonomikos augimui reikšmingo postūmio nesuteikia. II modelio rezultatas (B.2 paveikslas) rodo, kad VS išlaidų multiplikatorius yra šiek tiek didesnis, palyginti su I modeliu, bet skirtumas nėra reikšmingas.

B.2 pav. VS išlaidų atsakai BVP šokams (kairėje I modelis, dešinėje II modelis)

Šaltinis – Fiskalinės institucijos skaičiavimai

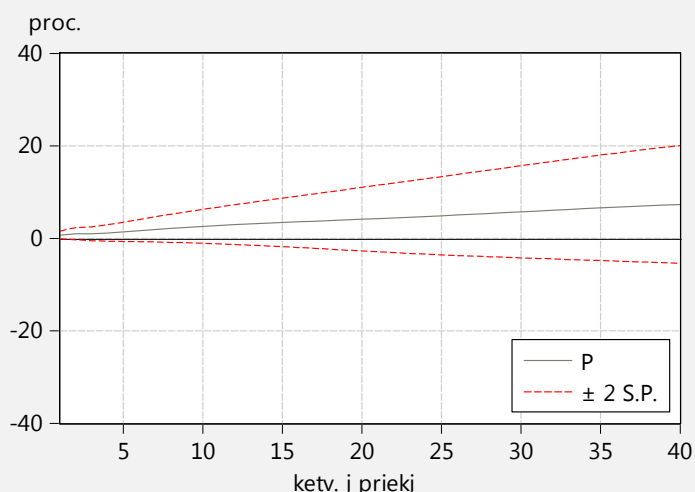
Penkių kintamųjų modelis atskleidžia teigiamą valdžios sektoriaus išlaidų poveikį VKI infliacijai. Įtraukus į vektorinį modelį kainų ir palūkanų normų kintamuosius, fiskalinio multiplikatoriaus rezultatai iš esmės nepasikeičia. Visgi, VS išlaidų impulsas veikia kainų lygį: G padidinus 1 proc., kainų lygis šokteli 0,7 proc. per vieną ketv., o kumuliatyvus 10 metų poveikis kainoms yra 7 proc. punkto (B.3 pav.). Pažymėtina, kad pasikliautiniai intervalai palyginti platus ir per 10 metų laikotarpį suminis poveikis gali būti ir artimas nuliui, ir beveik 3 kartus didesnis.

Apibendrinant galima teigti, kad VS išlaidų impulsai BVP yra neutralūs, tačiau fundamentaliai veikia kainų lygį.

Statistinio pagrindo taikyti fiskalinį stimulą Lietuvos ekonomikai nėra, todėl fiskalinės politikos formuotojai turi labai apdairiai įvertinti taikomas priemones keliamiems tikslams pasiekti. Fiskalinės politikos galia stabilizuoti verslo ciklą yra artima nuliui, tačiau verslo ciklo poveikis fiskaliniam balansui yra didelis. Todėl, siekiant išvengti prociklinės fiskalinės politikos, gerais laikais turi būti kaupiamas finansinis rezervas, kuris būtų naudojamas įsipareigojimams padengti, cikliškai sumažėjus pajamoms.

Atsižvelgiant į VS išlaidų impulso poveikį kainų lygiui, ekonomikos pakilimo laikotarpiu perteklinis VS išlaidų augimas turi būti apribojamas siekiant išvengti per aukšto infliacijos lygio. Tokia fiskalinė strategija tapati anticiklinei fiskalinei politikai, leidžiančiai užtikrinti stabilų makroekonominį klimatą.

B.3 pav. Kainų lygio atsakas VS išlaidų šokui (II modelis)

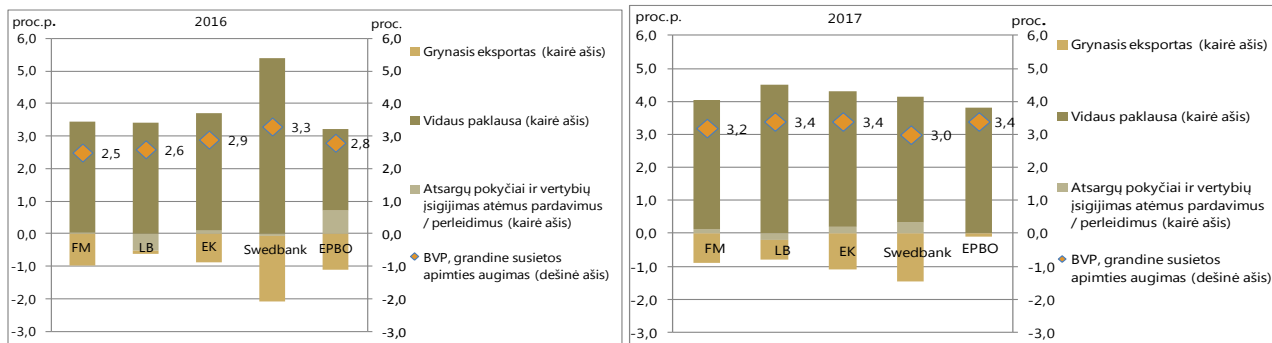

Šaltinis – Fiskalinės institucijos skaičiavimai

3. KITŲ INSTITUCIJŲ PROJEKCIJOS

Finansų ministerijos 2016 m. realaus BVP prognozė yra atsargiausia iš visų kitų institucijų, skelbiančių makroekonominės projekcijas. Lyginant prognozes pagal BVP komponentų įtaką realaus BVP augimui, visos institucijos didžiausią indėlį skiria vidaus vartojimui: jo augimo prognozė svyruoja nuo 2,5 iki 5,4 proc. 2017 m. daugelis institucijų prognozuoja apie 3,3 proc. realaus BVP augimą, išskyrus AB „Swedbank“. Jis numato lėčiausią augimą – 3,0 proc. Visos institucijos ir 2017 m. nuosaikiai prognozuoja vidaus paklausos įtaką realaus BVP augimui (4 pav.).

4 pav. BVP komponentų įtaka realaus BVP augimui 2016–2017 m., proc. p.

Šaltiniai: Finansų ministerija, Lietuvos bankas, Europos Komisija, EBPO ir AB „Swedbank“

Daugelis kitų institucijų, skelbiančių vidutinio laikotarpio makroekonominės prognozes, kaip ir Finansų ministerija, nors ir peržiūrejo prognozes mažėjimo kryptimi, tačiau einamiesiems ir ateinantiems metams numato tolimesnę ekonomikos augimą. Finansų ministerijos, EK, EPBO, Lietuvos banko ir kai kurių komercinių bankų makroekonominių rodiklių 2016–2018 m. prognozių palyginimas pateikiamas **2 lentelėje**.

2 lentelė. Makroekonominių rodiklių projekcijų palyginimas, 2016–2018 m.

Rodikliai, pokytis per metus, proc. (jei nenurodyta kitaip)	Metai	Finansų ministerija (kovas)	Lietuvos bankas (kovas)	Europos Komisija (vasaris)	EPBO (kovas)	„Nordea“ bankas, AB (kovas)	AB „Swedbank“ (sausis)
BVP palyginamosiomis kainomis	2016	2,5	2,6	2,9	2,8	3,2	3,3
	2017	3,2	3,4	3,4	3,4	3,6	3
	2018	3,1	–*	–	–	–	–
Privataus vartojimo išlaidos	2016	4,3	4,2	4,9	4,0	–	4,7
	2017	4,1	4,0	3,8	4,0	–	3,8
	2018	4,0	–	–	–	–	–
Bendrojo pagrindinio kapitalo formavimas	2016	2,1	2,4	1,0	3,3	–	9
	2017	5,2	7,4	7,0	4,9	–	6
	2018	5,3	–	–	–	–	–
Prekių ir paslaugų eksportas	2016	3,6	2,9	3,1	4,2	–	4,0
	2017	4,4	4,8	4,3	4,3	–	5,0
	2018	4,5	–	–	–	–	–
Prekių ir paslaugų importas	2016	4,7	3,2	4,1	4,4	–	6,5
	2017	5,3	5,7	5,5	4,8	–	6,5
	2018	5,5	–	–	–	–	–
Vidutinė metinė infliacija, apskaičiuota pagal SVKI	2016	0,7	0,5	–0,1	1,5	1,2	2,0
	2017	2,2	1,8	2,1	2	2,7	3,0
	2018	2,5	–	–	–	–	–
BVP defliatorius	2016	1,1	0,8	0,1	0,7	–	–
	2017	2	2,0	3,6	1,7	–	–
	2018	2,3	–	–	–	–	–
Nedarbo lygis, proc.**	2016	8	8,6	8,0	–	8,4	8,1
	2017	7,1	8,3	7,2	–	7,6	7,4
	2018	6,3	–	–	–	–	–
Užimtųjų skaičius	2016	0,6	0,2	0,2	–	–	–
	2017	0,3	0,1	0,1	–	–	–
	2018	0,1	–	–	–	–	–
Vidutinis mėnesinis bruto darbo užmokestis	2016	5,8	5,3	–	–	6,0	–
	2017	6,0	5,3	–	–	6,5	–
	2018	6,1	–	–	–	–	–

* projekcijos neskelbiamos

** rodiklio reikšmė nurodytais metais.

Šaltiniai: Finansų ministerija, Lietuvos bankas, Europos Komisija, Europos plėtros ir bendradarbiavimo organizacija (EBPO), „Nordea“ bankas, AB, ir AB „Swedbank“.

4. RIZIKOS

Fiskalinė institucija pritaria Finansų ministerijos įvardytiems ERS rizikos veiksniams ir atkreipia dėmesį, kad, palyginus ERS parengti naudotas technines prielaidas ir ateities sandorių rinkoje fiksuojamas „Brent“ rūšies naftos ir USD/EUR valiutų keitimo kurso kainas, tikėtina, kad kainų rodiklių projekcijos gali būti peržiūrėtos didėjimo kryptimi (**3 lentelė**).

3 lentelė. Techninės prielaidos ir rinkos lūkesčiai pagal ateities sandorius

Prielaidų nustatymo data	Europos Centrinis Bankas		Europos Komisija		Ateities sandoriai	
	2016-03-10		2016-02-04		2016-03-23	
Rodiklių prielaidos						
2016 m.	1,11	34,9	1,1	35,8	1,12	42,49
2017 m.	1,12	41,2	1,1	42,5	1,17	47,70
2018 m.	1,12	44,9			1,19	49,53
2019 m.					1,22	51,30

 USD/EUR keitimo kursas; Naftos kainos („Brent“, JAV dol. už barelj); Naftos kainos („Brent“, EUR už barelj).

Šaltiniai: EK žiemos projekcijos, Europos Centrinio Banko projekcijos, Finansų ministerija, Ateities sandoriai: <http://www.barchart.com>.

5. SCENARIJAUS VERTINIMO TEISINIS PAGRINDAS IR METODAI

Vykdydama Fiskalinės sutarties įgyvendinimo konstituciniame įstatyme nustatytas biudžeto politikos kontrolės institucijos funkcijas ir vadovaudamasi Valstybės kontrolės įstatymo 9 straipsnio 6 dalies 3 punktu, Fiskalinė institucija per septynias darbo dienas nuo Finansų ministerijos parengto ekonominės raidos scenarijaus viešo paskelbimo turi pateikti Seimui išvadą dėl jo tvirtinimo.

Finansų ministerija Fiskalinei institucijai 2016–2019 m. ekonominės raidos scenarijaus projektą pirminiam derinimui pateikė 2016 m. kovo 7 d. Susitikime¹⁹, kuris vyko 2016 m. kovo 10 d., pristatyta scenarijaus formavimo metodika, įskaitant pagrindines prielaidas ir išorinius rizikos veiksnius. Įvertinusi diskusijoje dalyvavusių institucijų pateiktas pastabas, ministerija 2016 m. kovo 17 d. Fiskalinei institucijai pateikė patikslintą scenarijaus projektą, kuris 2016 m. kovo 18 d. buvo viešai paskelbtas ministerijos tinklalapyje.

Finansų ministerija 2016–2019 m. ekonominės raidos scenarijų parengė vadovaudamasi Vyriausybės nutarimu patvirtintu 2017 m. valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių projektų rengimo planu²⁰. Jame numatyta, kad ministerija iki 2016-03-15 parengia 2016–2019 m. ekonominės

¹⁹ Dalyvavo Lietuvos banko, Fiskalinės institucijos ir Finansų ministerijų atstovai.

²⁰ Lietuvos Respublikos 2017 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių projektų rengimo planas, patvirtintas Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2016-02-18 nutarimu Nr.154, 11 p.

raidos scenarijų. Pažymėtina, kad šiuo metu yra parengtas Vyriausybės nutarimo projektas dėl ekonominės raidos scenarijaus rengimo ir tvirtinimo tvarkos, kurio įsigaliojimas numatytas nuo 2017 m.

Fiskalinė institucija atliko 2016–2019 ERS vertinimą. Vertinimas atliktas naudojant viešai iki 2016 m. kovo 15 d. skelbiamus duomenis (jei nenurodyta kita data). Fiskalinė institucija, teikdama išvadą dėl scenarijaus tvirtinimo, vertina scenarijų, kuris apima einamuosius ir trejus būsimumus metus. Lietuvos banko rengiamos ir Fiskalinei institucijai teikiamos makroekonominių rodiklių projekcijos apima einamuosius ir dvejus būsimumus metus, todėl tvirtinimo atkarpos metodas taikomas tokių rodiklių pokyčių prognozėms iki 2018 m. – BVP palyginamosiomis kainomis, BVP defliatoriaus, privataus vartojimo išlaidų, vidutinio darbo užmokesčio ir užimtumo. BVP palyginamosiomis kainomis pokyčio projekcijai 2019 m. suformuojama tvirtinimo atkarpa pagal Fiskalinės institucijos apskaičiuotus Lietuvos potencialaus BVP įverčius. Fiskalinės institucijos naudojami ekonominės raidos scenarijaus vertinimo ir tvirtinimo metodai plačiau išdėstyti 2015 m. kovo 31 d. išvados „Dėl ekonominės raidos scenarijaus tvirtinimo“ priede²¹.

Fiskalinė institucija tvirtina patikslintą 2016–2019 m. ekonominės raidos scenarijų, nes BVP palyginamosiomis kainomis, BVP defliatoriaus, privataus vartojimo išlaidų, vidutinio darbo užmokesčio ir užimtumo pokyčių prognozės patenka į atitinkamo rodiklio tvirtinimo atkarpa.

Išvadą ir jos priedą parengė Biudžeto politikos stebėsenos departamento direktorė Asta Kuniyoshi, patarėjos Saulė Iždonaitė-Karalevičienė ir Erika Latyšovič, vyr. specialistas Dmitrij Celov ir vyresnioji specialistė Ingrida Vilkancaitė.

---

²¹<http://www.vkontrole.lt/bp/isvados.aspx>.